
HOLLERAN, Claire, *Shopping in Ancient Rome. The Retail Trade in the Late Republic and the Principate*, Oxford University Press, 304 p., 3 mapas, 23 ilustraciones, Oxford, 2012, ISBN: 9780199698219.

Constitueix el nucli d'aquest volum la tesi doctoral de l'autora, dedicada a la venda al detall a la ciutat de Roma, i que va desenvolupar entre 2001 i 2005. El tema ha estat treballat amb anterioritat a les ja clàssiques obres de L. Friedländer (1862-1871), J. Carcopino (1939) o U.E. Paoli (1942). Totes aquestes obres van tractar, d'una manera o una altra, la qüestió de la distribució i la topografia comercial de Roma, però en cap no s'analitza el petit comerç d'una manera tan global com la proposada per Claire Holleran. Es tracta, sens dubte, d'una proposta nova des del punt de vista historiogràfic, ja que la majoria d'estudis dedicats als intercanvis en el món romà s'han concentrat en les grans transaccions (per la importància econòmica o social o el volum dels productes) deixant en segon lloc el comerç al detall. Fins ara han estat pocs els investigadors que han tingut com a objectiu principal el coneixement de la venda de productes a la seva última fase distributiva i, encara menys, que hagin concretat el seu estudi a la ciutat de Roma durant el final del període republicà i del Principat. La realització d'aquesta investigació es nodreix de fonts literàries clàssiques i de bibliografia moderna, així com de totes aquelles evidències arqueològiques urbanes relacionades amb l'activitat comercial.

El llibre està dividit en sis capítols. El primer serveix com a introducció i se centra en el debat historiogràfic sobre el comerç al detall, a més de fer una breu revisió de les diferents formes d'abastament romà mitjançant un comerç a l'engròs i, sovint, interprovincial. A l'hora de analitzar les relacions economicocomercials a l'antiguitat romana, Holleran se serveix en moltes ocasions de la comparació directa amb les economies de l'Europa occidental des de l'any 1400 al 1899, i utilitza Anglaterra com a paral·lel teòric per a explicar molts dels aspectes de la venda dels productes al detall. Dins d'aquest primer bloc també analitza els problemes que generava un sistema de transports irregular i sense garanties, d'abast mediterrani, enfront la necessitat d'assegurar la contínua arribada de béns. Aquest fet explica, entre d'altres raons, que molts dels productes que arribaven a diari als mercats de Roma fossin originaris de territoris propers. Un darrer apartat d'aquest primer capítol investiga la topografia de la distribució comercial a Roma i com pot haver canviar de segle en segle, tot ressaltant les àrees o vies especialitzades en la venda d'un producte especial, com ara la Piscina Pública o el Viminal, conegudes com zones de venda de carn, o el centre monumental, destinat a albergar comerços de luxe, o carrers que preserven una associació passada amb diferents oficis, com el *Vicus Vitratius*, el *Vicus Unguentarius*, el *Vicus Materiarius*, etc.

El segon capítol aprofundeix en la forma d'obtenció dels diferents productes per a la seva venda posterior i destaca l'entrada de béns mitjançant la utilització del Tíber com a via fluvial i les estructures de descàrrega i emmagatzematge més pròximes (*emporium*, *Porticus Aemilia* i diversos *horrea*), així com les diferents vies terrestres que tindran el seu

punt de connexió comercial a les portes de la ciutat. En aquest context sorprèn la manca de referències a obres que han ajudat a comprendre la topografia comercial i econòmica de la zona (per exemple: A. Aguilera, *El Monte Testaccio y la llanura subaventina. Topografía extra portam Trigeminam*. CSIC, 2002).

L'autora, en analitzar els *horrea*, arriba a la conclusió que la funcionalitat d'aquests edificis varia segons la seva localització. Per tant, un complex com els *Horrea Agrippiana*, situats en la zona monumental de Roma, demostra uns usos totalment desconeguts respecte als *horrea* de l'*Emporium* o de l'àrea Transiberina. Igualment, es fa esment del personal que administra aquests edificis i tots aquells comerciants i artesans que s'hi allotgen. Tanca el capítol amb una breu menció als fòrums de Roma com llocs originaris d'aquest comerç al detall, i destaca el *Forum Holitorium* i el *Forum Boarium* com els més antics de l'*Urbs*.

El tercer capítol explora el rol de les *tabernae* i demostra la seva adaptabilitat com a espais comercials, com es poden reconèixer aquests locals mitjançant una anàlisi arqueològica comparativa i quins són els criteris a seguir. Amb aquest objectiu l'autora estudia la tipologia arquitectònica i arqueològica de les tavernes i estableix una sèrie d'elements comuns per a aquests espais, mitjançant els exemples ja coneguts d'Òstia, Pompeia i Herculà. D'aquesta manera posa en relleu la topografia «tavernària» de Roma. L'autora també estudia els diferents usos que va tenir la taverna com a espai, ja sigui comercial, artesà o residencial, i arriba a la conclusió que la funció d'aquests espais es pot barrejar. A continuació, per tal de demostrar que les *tabernae* estaven integrades dins el sector industrial romà se serveix d'alguns exemples: barberies, centres mèdics i farmacèutics, taverna d'ungüents, locals de confecció i venda de vestits, fleques, carnisseries, botigues de mobles, oficines (públiques o privades) o bars, i diferencia aquests últims entre *caupona*, *popina*, *hospitium*, *stabulum* i *thermopolium*.

Al quart capítol, per a explicar els diferents espais comercials permanents de Roma, ja sigui el *forum*, el *macellum* o el *mercatus*, l'autora se serveix en gran mesura dels treballs ja clàssics de J. Frayn (*Markets and Fairs in Roman Italy*, Oxford, 1993) i C. De Ruyt (*Macellum: marché alimentaire des romains*, Louvain-la-Neuve, 1983), mentre que per a analitzar els mercats o les fires periòdiques (*nundinae*) basa les seves investigacions en l'obra de L. De Ligt (*Fairs and Markets in the Roman Empire; Economic and Social Aspects*, Amsterdam, 1993).

El cinquè capítol posa en relleu la important tasca que va representar la venda ambulante com una part més de l'àmplia xarxa de venda i distribució de béns a Roma, que compara amb la venda ambulante de la ciutat de Londres al s. xx i amb la ciutat de Lagos (Nigèria). A l'inici del capítol, tracta la terminologia emprada en llatí per a descriure aquests comerciants: *ambulator*, *circitor*, *circunforaneus*, *circulator* i, el més comú, l'*institor*. Sens dubte, quantificar aquest comerç resulta del tot impossible, però sí que es pot visualitzar mitjançant la lectura d'autors clàssics com Plaute, Ciceró, Marcial o Juvenal, que alhora mostren un cert rebuig per aquests comerciants. Tot i això, i segons Holleran, aquest comerç seria el resultat del volum creixent de població emigrada a Roma, que, mancada d'un treball més digne, decideix iniciar-se en la venda ambulante.

A l'últim, el sisè capítol analitza les relacions comercials de l'elit romana (calculada en l'1 % del total de la població) i el comerç al detall de Roma, per als quals cal una entrada continuada de productes de luxe. D'aquesta manera s'arriben a conèixer zones especialitzades en la venda d'aquests productes sumptuosos, com ara el centre de la ciutat, els *macella*, la *Saepta Iulia*... L'estudi sobre els diferents mecanismes d'adquisició d'aquests productes es divideix en dues esferes, una de privada i una de pública.

El llibre finalitza amb unes conclusions generals dels punts més significatius, amb un apartat bibliogràfic on es destaquen les obres de més rellevància sobre el tema tractat i un breu índex alfabètic que ajuda el lector a realitzar una ràpida cerca dels continguts desitjats. Una llista dels mapes i figures del llibre, acompanyada d'un llistat de les abreviatures més importants, apareix a l'inici del volum.

Jordi Pérez González

Bibliografia

CARCOPINO, J., 1939, *La vie quotidienne à Rome à l'apogée de l'Empire*, Hachette, París.

FRIEDLÄNDER, L., 1862-1871, *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von August bis zum Ausgang der Antonine*, S. Hirzel, Leipzig (nova edició: 1919-1921).

PAOLI, U.E., 1942, *Urbs, aspecti di vita romana antica*, Le Monnier, Florència.

MODÉRAN, Yves, *Les Vandales et l'Empire romain*, (éd. Michel-Yves Perrin), Paris, Errances, 2014, 302 pages, 31 illustrations et cartes, ISBN: 978-2-87772-435-7.

Yves Modéran, professeur d'histoire romaine à l'université de Caen depuis 1998, est décédé le 1er juillet 2010 à Paris, en plein cœur du Quartier latin, alors qu'il était vice-président du jury de l'agrégation d'histoire. Cet ancien élève de Claude Lepelley, professeur à l'université de Paris Ouest Nanterre La Défense, avait soutenu une brillante thèse en 1990 intitulée *De bellis Libycis. Berbères et Byzantins en Afrique au VIe siècle*, puis son habilitation en 1996, qui portait le titre de *Recherches sur les sociétés africaines à la fin de l'Antiquité (IVe-VIIe s.)*. En 2003, parut à l'École française de Rome, où il fut membre entre 1988 et 1991, une synthèse monumentale de ses travaux de thèse et d'habilitation sous l'appellation *Les Maures et l'Afrique romaine*, qui conféra immédiatement à cet historien le statut d'éminent spécialiste international de l'histoire africaine.

Sa mort interrompait la rédaction d'un ouvrage qu'il devait achever pendant l'été de cette même année 2010, et qui fait l'objet de la présente recension. Il devait retracer l'histoire des Vandales depuis le début de l'empire romain jusqu'à la chute du royaume vandale en 533. Michel-Yves Perrin, directeur d'Études à l'EPHE, entretenait des liens d'amitié avec Yves Modéran depuis leur séjour à l'École française de Rome. Les proches